

International Conference on The Second Phase of the Islamic Revolution : دومین همایش بین المللی گام دوم انقلاب اسلامی :

The School of Martyr Soleimani ;

مکتب شهید سلیمانی

A Model for Training Jihadi Civilization-Making Managers

الگوی تربیت مدیران جهادی تمدن ساز

International Conference on The School of Martyr Soleimani (ICSMS 2021)

Factors of ending good for managers and commanders at the level of the Islamic Revolution (Case study: Factors of good ending in the school of Martyr Haj Qasem Soleimani)

Farhad Hadinejad¹

Abstract

The pure nature of human beings desires happiness, and on this basis, the end of every wise and thoughtful human being is a good end. Religion and logic dictate that man should act with faith and foresight throughout his life in such a way that a happy end awaits him. The good end of the blessed life of Martyr Haj Qasem Soleimani is a proof of this claim. Therefore, the present study tries to count and present the factors of good fortune of managers at the level of the Islamic Revolution by examining the lifestyle and school of the great martyr Haj Qasem Soleimani. For this purpose, in the first part of the research, by reviewing verses, narrations, books and other religious and narrative documents; The main factors and causes of the good ending were counted and presented. In the second part, by analyzing the content of written and oral works published from the biography and managerial performance of General Haj Qassem Soleimani, the impact of the factors counted on his good end was examined and presented to be a model for future Islamic commanders and managers. The present research is in the group of applied research from the perspective of purpose and in the group of descriptive-historical research from the perspective of method. Based on the obtained results, characteristics such as: "Faith in God", "Orbital guardianship", "Love for the Ahl al-Bayt (AS)", "Piety and sincerity", "Satisfaction and submission to God", "Night prayer and supplication", "Praise be to God", "Good mood", "Humility and avoiding pride", "Sacrifice", "Thinking and reasoning", "Serving the people" and "Martyrdom" are most important indicators in the life and good end of this martyr and indicators for commanders and managers at the level of the Islamic Revolution.

Keywords: *Islamic Revolution level, martyrdom; Good ending; School of Martyr Haj Qasem Soleimani.*

---

¹: assistant professor at the Department of Management, Dafoos University, Tehran, Iran.
HadinejadFarhad@gmail.com

عوامل حسن عاقبت مدیران و فرماندهان تراز انقلاب اسلامی (مورد مطالعه: عوامل عاقبت بخیری در مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی)

فرهاد هادی نژاد^۱

چکیده

فطرت پاک بشر، مایل به سعادت است و بر این اساس منتهای آرزوی هر انسان عاقل و اندیشمندی حسن عاقبت است. دین و منطق حکم می‌کند انسان با ایمان و آینده‌نگر در طول حیات خود بگونه‌ای رفتار کند که سرانجام و عاقبتی خوش در انتظار او باشد. حسن عاقبت حاصل از زندگی پربرکت شهید حاج قاسم سلیمانی گواهی بر این مدعاست. از این رو تحقیق حاضر تلاش دارد عوامل حسن عاقبت مدیران در تراز انقلاب اسلامی را با بررسی سبک زندگی و مکتب شهید بزرگوار حاج قاسم سلیمانی احصاء و ارائه نماید. برای این منظور در بخش اول تحقیق با مرور آیات، روایات، کتب و سایر اسناد دینی و روایی؛ عوامل و اسباب اصلی عاقبت بخیری احصاء و ارائه گردید. در بخش دوم نیز با تحلیل محتوای آثار مکتوب و شفاهی منتشر شده از زندگی‌نامه و عملکرد مدیریتی شهید سپهبد حاج قاسم سلیمانی، تاثیرگذاری عوامل احصاء شده در حسن عاقبت و سرانجام نیک ایشان بررسی و ارائه گردید تا الگویی باشد برای فرماندهان و مدیران اسلامی عاقبت‌اندیش و آینده‌نگر. لذا تحقیق حاضر از منظر هدف در گروه تحقیقات کاربردی و از منظر روش در گروه تحقیقات توصیفی- تاریخی قرار دارد. براساس نتایج بدست آمده ویژگی‌هایی از قبیل: "ایمان به خداوند"، "ولایت‌مداری و دفاع از حریم ولایت"، "محبت به اهل بیت (ع)", "تقوا و اخلاص"، "رضا و تسلیم در برابر پروردگار"، "خواندن نماز شب و دعا"، "حمد و شکر خداوند"، "حسن خلق"، "تواضع و دوری از غرور"، "ایثار"، "تفکر و تعقل"، "خدمت به مردم" و "شهادت‌طلبی" از مهم‌ترین ویژگی‌های بارز در زندگی و حسن عاقبت این شهید بزرگوار و شاخص‌هایی ممتاز برای عاقبت بخیری فرماندهان و مدیران تراز انقلاب اسلامی محسوب می‌شود.

کلیدواژه‌ها: تراز انقلاب اسلامی، شهادت؛ عاقبت بخیری؛ مکتب شهید سلیمانی.

^۱ استادیار گروه مدیریت، دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا، تهران، ایران؛ پست الکترونیکی:

HadinejadFarhad@gmail.com

مقدمه

آموزه ها و معارف دینی، به وجود تنها دو گروه در جهان پس از مرگ تأکید می کنند؛ برخی سعیدند و برخی شقی، برخی از اصحاب شمال اند و برخی از اصحاب یمین و برخی با نامه عملی که به دست راست یا چپشان می دهند به خوشبختی یا بدبختی خود پی می برند. حقیقت آن است که فطرت پاک بشر، مایل به سعادت و از شقاوت گریزان است و سعادت و شقاوت، جز در حسن عاقبت و سوء عاقبت معنا نمی یابد. منتهای آرزوی هر انسان عاقل و اندیشمندی حسن عاقبت است و اندیشه سوء عاقبت، انسان های دوراندیش را دچار وحشت و اضطراب می کند (ابوترابی، ۱۳۹۵).

یکی از واژه هایی که عصاره اخلاق اسلامی و غایت قصوی و کعبه آمال و آرزوهای انسان- های بزرگ است، مسئله عاقبت بخیری است. تمام معارف دینی (بینش ها، نگرش ها و کنش ها) برای آن است که انسان به نجات و دوری از هلاکت دنیوی و اخروی و دستیابی به رستگاری و آمن معنوی و برخورداری از نعمت های الهی چون قرب و رضوان الهی و لقاء الله نائل شود و این همان چیزی است که از آن به عاقبت بخیری یاد می کنیم (عابدی و صفوی، ۱۳۹۲).

توجه به عاقبت و سرانجام امور همیشه از دغدغه های آدمی بوده است. انسان هر کاری را که آغاز می کند، در فکر آن است که بداند فرجام آن چه خواهد شد (حسینی، ۸۴). زندگی و عمر نیز از این مقوله مستثنا نیست و داشتن پایانی مبارک و سعادت مند، فکر هر مسلمانی را به خود مشغول می کند. پیشوایان دین نیز با هشدارهای گفتاری و رفتاری، درصدد توجه دادن به این امر و بیان نشانه ها و راه های رستگاری به پیروانشان بوده اند. با این حال، زرق و برق زندگی مادی و غلتیدن در بستر آمال و آرزوها، سایه شوم غفلت و فراموشی را بر دل ها و جان ها گسترانیده است، به گونه ای که رهایی از آن را دشوار می نماید.

در این خصوص آیت الله مصباح یزدی (مدظله العالی) می فرماید: "یکی از بزرگان علمای اخلاق در شب بیست و سوم، آخر شب، بعد از احیاء می گفت: خدایا من در جوانی از تو مقامات توحیدی می خواستم حالا که پیر شده ام و پایم لب گور است از تو می خواهم که من را مسلمان بمیرانی (هفته نامه پرتو، ۱۳۸۵). همچنین مرحوم آیت الله اشراقی (داماد امام خمینی (رحمه الله)) در مصاحبه ای در سیمای جمهوری اسلامی نقل کردند: "روزی با امام خمینی قدم می زدیم. من از

ایشان پرسیدم، اگر تنها، یک حاجت از خدا بخواهید چه می خواهید؟ امام خمینی سؤال را به من برگرداندند و فرمودند: شما چی؟ من عرض کردم: من همه معارف بلند الیه را می خواهم، سپس از ایشان پرسیدم: شما، چه می طلبید؟ فرمودند: خوب، معلوم است حسن عاقبت را می خواهم. در نقلی دیگر وقتی از مرجع عالیقدر شیعه حضرت آیت الله العظمی گلپایگانی (رحمه الله) می پرسند: بالاترین حاجت شما چیست؟ می فرماید: حسن عاقبت. حجت الاسلام و المسلمین آقای قرائتی (حفظه الله) نیز نقل می کنند: " یکی از آن خاطرات که بسیار درس آموز است از برادر عزیزم مرحوم حجة الاسلام و المسلمین حاج آقا محمدخانی بود که می گفت: من زمانی در حرم امام رضا (علیه السلام) بودم، دیدم سه نفر از علما در حال نماز و عبادتند، تصمیم گرفتم از آنها سؤال کنم که شما در سن هشتاد سالگی اگر بدانید یک دعای مستجاب دارید چه دعائی می کنید؟ به خدمت آن سه عزیز بزرگوار رفتم و این سؤال را تکرار کردم، بالاتفاق همه فرمودند: ما دعا می کنیم که خداوند عاقبت ما را ختم به خیر نماید (موحدی نژاد، ۱۳۸۵: ۱۲۵ و ۱۲۶).

بطور کلی مجموع آیات و روایتی که به نحوی این موضوع خطیر را به انسان یادآور می شوند در چهار دسته قرار می گیرند:

دسته اول آیات و روایاتی اند که این حقیقت را یادآور می شوند که سعادت حقیقی انسان به این است که در هنگام مرگ سعادتمند باشد و شقاوت حقیقی به آن است در هنگام مرگ با شقاوت از دنیا رود یعنی ملاک سعادت و شقاوت عاقبت کار است.

دسته دوم آیات و روایاتی اند که بر اساس مطلب فوق سفارش می کنند که مراقب باشیم با عاقبت خیر از دنیا رویم.

دسته سوم آیات و روایاتی اند که به ما هشدار می دهند که به حال فعلی خود، دل خوش نکنیم و احتمال انحراف از مسیر حق را درباره خود دست کم نگیریم؛ چرا که این امر، برای هر انسانی، در هر شرایطی امکان پذیر است. به علاوه فراهم بودن وسایل گناه و فقدان موانع راه، دلیلی بر درستی راه خود نگیریم.

و دسته چهارم آن دسته از آیات و روایاتی اند که نمونه هایی عینی و واقعی را که قبلا اتفاق افتاده است به ما نشان می دهند تا در امکان، بلکه احتمال عقلانی اینکه روزی خدای ناکرده در منجلاب پلیدی گناه و کفر قرار گیریم و از صراط مستقیم خارج شویم و با همان حال پرونده عمل مان بسته شود تردید نکنیم.

بی تردید، یکی از ویژگی های آدمی، آینده نگری اوست. به همان اندازه که گذشته و حال برای انسان عبرت انگیز، مهم و حساس است، آینده نیز برای او مهم خواهد بود. بی شک، نگاه یک انسان خداگرا به آینده خویش، با نگاه یک انسان مادی گرا تفاوت خواهد داشت؛ ولی به هر حال انسان، همواره به گونه ای به سرنوشت خویش توجه ویژه ای دارد. پس عمل و منطق وی حکم می کند که در طول زندگی، به گونه ای رفتار کند که سرانجامی خوش در انتظار او باشد. شهید سپهد حاج قاسم سلیمانی با سبک زندگی خاص و شیوه مدیریت و فرماندهی ولایی و اسلامی، نمونه ای ویژه و الگویی تمام عیار برای مدیران و فرماندهان آینده نگر و عاقبت اندیش کشور محسوب شده که شهادت در راه خداوند حسن ختامی بر زندگی پربرکت و سبک مدیریتی ایشان محسوب می شود. در این راستا مقام معظم رهبری در خطبه های نماز جمعه ۲۷ دی ماه ۱۳۹۸ فرمودند: "نباید به شهید حاج قاسم سلیمانی به چشم یک فرد نگاه کنیم بلکه باید به آن به چشم یک مکتب و یک مدرسه درس آموز بنگریم". این شهید بزرگوار به عنوان تنها مدیر عالی در نظام جمهوری اسلامی که موفق به گرفتن نشان ذوالفقار از مقام معظم رهبری گردیده نه تنها در عملکرد شغلی خود موفق بوده بلکه با محبوبیتی کم نظیر در سطوح و سلاقی مختلف جامعه همراه شد (محمدظاهری، ۱۳۹۹).

از این رو در این تحقیق تلاش گردیده با مرور زندگی پر بار شهید سلیمانی و آثار منتشر شده در این زمینه؛ ضمن ارائه ویژگی ها و خصوصیات فردی و مدیریتی بارز ایشان، ارتباط و تاثیرگذاری این عوامل بر حسن عاقبت انسان ها با بهره گیری از مستندات دینی و روایی بررسی گردد و بستر و الگویی مناسب برای حسن عاقبت مدیران و فرماندهان با توجه مکتب این شهید بزرگوار ارائه گردد.

ضرورت و اهمیت تحقیق

در مستندات و روایات متعددی بر ضرورت و اهمیت حسن عاقبت و سوء عاقبت تاکید شده است. عموم مؤمنین، معمولاً بهترین دعا را برای خود و دیگران، دعای برای حسن عاقبت می دانند و از دیگران برای آن درخواست دعا می کنند، این دعاها و نگرانی ها، ریشه در کلام و خواست های معصومین (علیه السلام) دارد و به پیروی از برخی صالحان و عالمان دینی است. معمولاً، عالمان عامل، هر چه مقام معنوی شان بالاتر می رود، نگرانی شان از سوء عاقبت بیشتر و قوی تر می شود.

ضمن آنکه مجموعه اقدامات و افتخار آفرینی های شهید قاسم سلیمانی در دوران چهل ساله انقلاب اسلامی، ایشان را به چهره‌ای بین المللی و نماد مقاومت تبدیل کرده است. لذا بررسی مکتب شهید قاسم سلیمانی به عنوان مکتبی جهان شمول و اخروی و الگو سازی آن برای الگو قرارگیری از سوی فرماندهان و مدیران از ضرورت‌های اساسی جامعه امروزی ماست (دهقانی بوده و پاشای هولاسو، ۱۳۹۹).

بنابراین لزوم توجه به اهمیت و جایگاه مسئله عاقبت بخیری در علوم مختلف دینی از یک سو و حسن عاقبت منتج از زندگی پرفضیلت شهید سلیمانی از سوی دیگر، بر ضرورت و اهمیت انجام تحقیق حاضر تاکید دارند.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

معنای لغوی عاقبت بخیری و بدعاقبتی

در کتاب‌های لغت "عاقبت" را به آخر و پایان کار تعریف کرده‌اند و "خیر" به کرامت و شرافت معنا شده است. بنابراین، عاقبت به خیری انسان به این معناست که پایان کار وی همراه با کرامت و شرافت انسانی و ایمان به خدا باشد و بدعاقبتی، خلاف این معنا و مفهوم را دارد.

معنای عرفی حسن و سوء عاقبت

سوء عاقبت و حسن عاقبت، در واژه عاقبت مشترکند. مراد از عاقبت در اینجا، قطعاً پایان زندگی دنیوی و آغاز حیات اخروی است. زیرا این دو واژه، از واژه‌های اخلاقی است که به زندگی معنوی انسان مربوط است که در جهان آخرت تبلور می‌یابد. واژه‌های اختصاصی این دو عبارت، حسن (یاخیر) و سوء است، مراد از، سوء و حسن هم در این دو عبارت، قطعاً مربوط به حیات معنوی بشر است. پس مراد از سوء و حسن؛ نقص و کمالی است که انسان‌ها، پس از مرگ با آن روبرو می‌شوند. بنابراین سوء عاقبت به این است که انسان در حالی از دنیا برود که پس از مرگ، با عذاب و عقاب الهی روبرو شود و مراد از عاقبت خیر یا حسن عاقبت این است که زندگی فرد به گونه ای باشد که نه تنها پس از مرگ از عذاب الهی در امان باشد بلکه با پاداش نعمت‌های الهی روبرو گردد.

کاربردهای قرآنی و روایی حسن و سوء عاقبت

مجموع واژه هایی را که در آیات و روایات بکار رفته اند و معنایی متناسب با حسن و سوء

عاقبت دارند در چهار دسته می توان قرار داد:

دسته اول: در بعضی از روایات، خود این دو واژه یا واژه هایی با مفهومی کاملاً مطابق با این مفاهیم بکار رفته است. از جمله این واژه ها، خود واژه سوء العاقبة است که در حدیث پیامبر اکرم (ص) که می فرمایند: لا يزال المؤمن خائفاً من سوء العاقبة... وجود دارد. واژه خیر العاقبة هم که در روایت خیر الامور خیرها عاقبة آمده است.

دسته دوم: واژه هایی هستند که مفاهیمی نزدیک به این دو معنا دارند. تعبیر حسن المآب که در آیه شریفه الذین آمنوا و عملوا الصالحات طوبی لهم و حسن مآب (سوره رعد: ۲۹) و چهار آیه دیگر به کار رفته است و تعبیر العاقبة که در آیه ... و العاقبة للمتقين (سوره اعراف: ۱۲۸) به کار رفته است و به معنای حسن العاقبة للمتقين است، از دسته دوم به حساب می آیند.

دسته سوم: واژه هایی اند که همین معنا را در قالبی دیگر در بر دارند. ختم عمل المرء بالسعادة (پایان یافتن کار انسان به خوشبختی) و ختم عمل المرء بالشقاوة (پایان یافتن کار انسان به بدبختی) که در حدیث حقیقه السعادة أن یختم للمرء عمله بالسعادة و ان حقیقه الشقاء أن یختم للمرء عمله بالشقاوة بکار رفته است از این دسته به شمار می آیند. یعنی این دو تعبیر، به نحوی مترادف با سوء العاقبة و حسن العاقبة هستند و از همین قبیل است تعبیر سعید (خوشبخت) و شقی (بدبخت) که در آیه کریمه فمنهم شقی و سعید (سوره هود: ۱۰۵-۱۰۸) بکار رفته اند.

دسته چهارم: تعبیراتی اند که با سوء عاقبت و حسن عاقبت مصداقی واحد دارند اما مفهوم آنها همان مفهوم این دو واژه نیست.

مکتب شهید سلیمانی

مکتب یک نظریه کلی و یک طرح جامع و هماهنگ و منسجم است که هدف اصلی آن کمال انسان و تأمین سعادت همگانی است و خطوط اصلی و روش ها، بایدها و نبایدها، خوبها و بدها، هدفها و وسیلهها، نیازها و دردها و درمانها، مسئولیتها و تکلیفها در آن مشخص است و خاستگاه الهام تکالیف و مسئولیتها برای همه افراد است. نوع برداشت و طرز تفکری که یک مکتب درباره جهان و هستی عرضه می نماید، زیرساز و تکیه گاه فکری آن مکتب به

شمار می رود. این زیرساز و تکیه گاه اصطلاحاً جهان بینی نامیده می شود (مطهری، ۱۳۹۲: ۴۶). در خصوص مکتب شهید سلیمانی می توان به این تعریف اشاره نمود: مجموعه ای از اعتقادات محکم و منسجم، رفتارهای مرتبط و نمودهای برخاسته از اعتقادات، خلیقات و رفتار است به گونه ای که از فرد شخصیتی الگو و جامع ارائه می کند، سردار سلیمانی مصداق چنین انسانی بود (دهقانی پوده و پاشایی هولاسو، ۱۳۹۹). مقام معظم رهبری نیز شهید سلیمانی را تربیت یافته اسلام و مکتب امام خمینی معرفی کردند و ایشان را فراتر از فرد، بلکه مکتب معرفی نمودند.

پیشینه پژوهش

در این بخش به بررسی پیشینه مطالعات مشابه در دو قسمت تحقیقات مرتبط با موضوع عاقبت بخیری و آثار منتشر شده در خصوص فضائل شهید بزرگوار حاج قاسم سلیمانی پرداخته می شود. بطور کلی در زمینه عاقبت بخیری مطالعات محدودی در سالیان اخیر انجام پذیرفته است. برخی از مهمترین تحقیقات و کتب تدوین شده در این حوزه بدین شرح است:

یکی از مهمترین آثار علمی که از مرحوم ابوترابی به جا مانده است، اثری فاخر به نام «اسرار حسن عاقبت» می باشد. این کتاب مجموعه یادداشت ها، ادعیه ها و مطالب گردآوری شده در این باب، توسط مرحوم آیت الله ابوترابی می باشد که به قلم فرزند ایشان حجت الاسلام احمد ابوترابی در دو جلد به چاپ رسیده است. آیت الله ابوترابی در این کتاب به بررسی عوامل حسن و یا سوء عاقبت فرزندان آدم پرداخته و در آن به روایت داستان هایی از زندگانی انسان هایی اشاره شده که گاه با سابقه زهد و تقوا در اثر یک لغزش به قعر ضلالت سقوط کرده و برعکس برخی با سابقه ضلالت و گمراهی در پرتو نورانی ادیان الهی به جایگاه رفیع انسانی دست یافته اند. عابدی و صفوی (۱۳۹۲) نیز در کتابی با عنوان "عاقبت به خیری" به بیان مفهوم عاقبت بخیری و اسباب عاقبت بخیری و عوامل سوء عاقبت پرداخته و نمونه های تاریخی فراوانی از هر کدام ذکر کرده و در خصوص مبانی معرفتی و آثار آن بحث کرده اند. همچنین حسینی (۱۳۸۴) در کتابی با همین عنوان به بیان عوامل عاقبت بخیری و عوامل بدفرجامی و معرفی نمونه ها و داستان هایی در این مورد پرداخته است. علاوه بر این کتاب رستگاران (سرگذشت عبرت انگیز کسانی که عاقبت بخیر شدند) به تألیف محمد کاظم پور مقدمی (۱۳۹۰) و کتاب مشیت الهی در سبب سازی و سبب سوزی، به قلم محمود اکبری (۱۳۸۹) از دیگر مطالعات انجام شده در این حوزه محسوب می شوند.

اما در خصوص زندگی نامه و فضائل شهید گرانقدر حاج قاسم سلیمانی نیز علیرغم زمان کوتاه سپری شده از زمان شهادت ایشان، آثار مکتوب و شفاهی فراوانی منتشر شده که می توان به آنها استناد کرد. برخی از این آثار عبارتند از:

محمدظاهری (۱۳۹۹) در مقاله ای با عنوان "ارائه الگوی مدیریتی در تراز انقلاب برای مدیران عالی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر سبک مدیریتی شهید سپهد قاسم سلیمانی" با استفاده از تحلیل مضمون مصاحبه ها، فیلم ها و داده های متنی مرتبط با شهید سلیمانی، ۴۴ مضمون پایه، ۱۷ مضمون سازمان دهنده و شش مضمون فراگیر را مشخص نمود. در این تحقیق مبانی اعتقادی به عنوان اثرگذارترین مضمون در سطح چهارم، زمینه های فردی در سطح سوم، مشی های سیاسی فرهنگی اقتصادی و سیاسی در سطح دوم، و زمینه های شغلی به عنوان اثرپذیرترین مضمون در الگوی پیشنهادی در سطح اول قرار گرفت. همچنین دهقانی پوده و پاشایی هولاسو (۱۳۹۹) پژوهشی با هدف تدوین الگوی مکتب فرماندهی شهید قاسم سلیمانی انجام دادند و با بررسی کتابخانه ای در زندگی نامه، سخنرانی ها، یادداشت ها و وصیت نامه شهید و همچنین مصاحبه با افراد صاحب نظر و استفاده از نظر خبرگان، مکتب این شهید والامقام در پنج بُعد: نظامی، فرماندهی و مدیریتی، فردی و رفتاری، معنوی و ارزشی و تأثیرگذاری (عملکردی) تبیین و در نهایت نتیجه گرفتند که پیامد مکتب سلیمانی "سعادت و شهادت" خواهد بود. در تحقیقی دیگر زارعی (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان "کنکاشی مقدماتی در مکتب سلیمانی" با بررسی سرگذشت و ویژگیهای شخصیتی و اعتقادی شهید سلیمانی، از تشیع ایشان به عنوان غافلگیری بزرگ نام برده که مرزها را نوردید و پیام ایشان را به جهانیان رسانید. همچنین در این راستا دانشکده و پژوهشکده مدیریت و اقتصاد دانشگاه جامع امام حسین (ع) اقدام به گردآوری و ارائه منابع مکتوب، تصاویر و عکس نوشت ها، فیلم ها، کلیپ ها و صوت های مرتبط با آن شهید بزرگوار با عنوان "بانک اطلاعاتی شهید حاج قاسم سلیمانی" نموده است تا در فرایند تحقیق پژوهشگران مورد استفاده قرار گیرد.

بر این اساس ارتباط دو مفهوم "عاقبت بخیری" و "مکتب شهید قاسم سلیمانی" علیرغم همبستگی، درس آموزی و الگوسازی جذابی که دارد در تحقیقات پیشین کمتر مورد توجه قرار گرفته و ضرورت تدوین تحقیقی با این مضمون را مطالبه می نماید.

روش شناسی پژوهش

تحقیق حاضر از منظر هدف کاربردی و از منظر روش در گروه تحقیقات توصیفی تاریخی قرار دارد. در بخش اول تحقیق با بررسی و مرور اسناد روایی و دینی، عوامل اصلی و اسباب عاقبت بخیری شناسایی و ارائه گردید. در بخش دوم تحقیق با تحلیل محتوای فیلم‌ها، مصاحبه‌ها و اسناد منتشر شده در خصوص فضائل و سبک زندگی شهید سلیمانی، مهمترین ویژگی‌ها و خصائص بارز زندگی این شهید بزرگوار با توجه به عوامل شناسایی شده بررسی و ارائه گردید. در این مسیر بهره‌گیری از بیانات مقام معظم رهبری، مصاحبه‌های انجام شده توسط آن شهید بزرگوار و هم‌زمان و آشنایان ایشان و همچنین اسناد منتشر شده در این حوزه با روش تحلیل مضمون مورد توجه قرار گرفته است. تحلیل مضمون، اصولاً راهبردی توصیفی است که یافتن الگوها و مفاهیم مهم را از درون مجموعه داده‌های کیفی تسهیل میکند (گیون، ۲۰۰۸). داده‌هایی که می‌تواند با روش تحلیل مضمون مورد ارزیابی قرار گیرد؛ اعم از داده‌های متنی، مصاحبه‌ها و داده‌های مشاهده‌ای متنی شده است. تحلیل مضمون برای تفسیر داده‌ها، هم در رویکرد استقرایی و هم در رویکرد قیاسی، کاربرد دارد (فریس و گلیسون، ۲۰۰۴: ۱۵).

یافته‌های پژوهش

در این بخش، ابتدا عوامل عاقبت بخیری با کمک مستندات دینی و روایی احصاء گردیده و سپس نقش پررنگ این عوامل در زندگی پربرکت شهید سلیمانی با استناد به آثار مکتوب و شفاهی منتشر شده از ایشان بررسی و ارائه می‌گردد.

الف) عوامل حسن عاقبت در آیات و روایت

تقوا و اخلاص

خداوند عاقبت بخیری را برای تقوا قرار داده است (مجلسی، ۱۳۶۲، ج ۷۷: ۲۷۰). در سوره- های مختلف قرآن کریم عاقبت را برای تقوا (سوره طه: ۱۳۲) و از آن پرهیزگاران دانسته است (سوره اعراف: ۱۲۸؛ سوره هود: ۴۹؛ سوره قصص: ۸۳). تقوا نگهدار حریم خداوند است. ادب

۱. Given

۲. Frith & Gleeson

حضور و ادب محضر خداوند را رعایت نمودن نشانه تقواست. تقوا را باید از نوع حرکت افراد نابینا فرا گرفت. نابینایان تا مطمئن نشوند قدم نمی گذارند. انسان با تقوا نیز تا از درست بودن قدم و حرکت خود آگاه نباشد حرکت نمی کند. چنین تقوایی یکی از مهمترین اسباب عاقبت بخیری است (عابدی و صفوی، ۱۳۹۲).

ولایت مداری

دفاع از مقامات معنوی اهل بیت (ع) و امامت و ولایت و عصمت و فضائل آنان، یکی از عوامل عاقبت بخیری است. هر کس در طول تاریخ به دفاعی از اهل بیت عصمت و طهارت پرداخته و یا خود را با آنان پیوند داده، عاقبت بخیر شده و هر کس از آنان فاصله گرفت، سوء عاقبت او آشکار شده است. از سوی دیگر تجربه نشان داده است کسانی که در احکام شرع؛ تابع فقه، فقهها، رساله و مرجعیت بوده و خود را متعبد به رعایت آن دستورات می دانسته اند، اینان معمولاً عاقبت بخیر شده اند (عابدی و صفوی، ۱۳۹۲).

ایمان به خداوند

مقصود از ایمان، اعتقاد داشتن به هر چه رسول خدا (ص) آورده و تسلیم در برابر آنهاست. قرآن کریم سوگند یاد کرده کسی که تسلیم و رضایت قلبی به دستورات پیامبر (ص) نداشته باشد مؤمن نیست (سوره نساء: ۶۵). هر کس عاقبت بین باشد ایمان می آورد (مجلسی، ۱۳۶۲، ج ۲: ۵۳) و هر کس چشم خود را از عاقبت و فرجام ببندد به ضلالت و گمراهی می افتد. اگر ایمان انسان ریشه دار و حقیقی باشد، او را در حوادث و مشکلات یاری می دهد و عاقبت به خیر می کند. برای مثال می توان از حر بن یزید ریاحی نام برد. حر، کسی است که اگرچه ابتدا در برابر حضرت امام حسین علیه السلام قرار گرفت و بنای جنگ با آن حضرت را داشت؛ با دگرگونی درونی، به اصحاب آن حضرت پیوست. او تا آنجا پیش رفت که توانست در رکاب امام زمان خویش، به فیض شهادت دست یابد و به هنگام جان دادن، سرش بر بالین امام زمانش باشد (مجلسی، ۱۳۶۲، ج ۴۵: ۱۴ و ۱۵). در مقام تحلیل این واقعه؛ دلایل گوناگونی بیان شده است، ولی بی شک ایمان حقیقی به اسلام و ارج نهادن به مقام والای پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت او، اصلی ترین عامل عاقبت به خیری حر بن یزید به شمار می رود.

ایثار

ایثار، عبارت است از این که انسان دوست دارد دیگران در نعمت باشند، هر چند خودش در محرومیت به سر ببرد. در این حالت، انسان حاضر است آنچه را دارد، در اختیار دیگران بگذارد و از منافع خود چشم پوشی کند. این حالت که یکی از صفات برجسته انسانی است؛ یکی از عوامل عاقبت به خیری به شمار می آید (حسینی، ۱۳۸۴).

از امام باقر علیه السلام نقل شده است که خداوند در بهشت مکان ویژه‌ای در نظر گرفته که تنها سه گروه در آن جای می‌گیرند؛ از جمله این سه گروه، کسانی هستند که برادر مؤمن خویش را بر خود مقدم داشته‌اند و بر او ایثار می‌کنند (شیخ صدوق، ۱۴۱۶ ق: ۱۳۱). در سیره امیرالمؤمنین علی علیه السلام چنین آمده که آن حضرت، لباسی خریداری کرد، ولی چون از آن خوشش آمد، آن را به دیگری صدقه داد و گفت: از رسول خدا صلی الله علیه و آله شنیدم که می‌فرمود: مَنْ آثَرَ عَلَى نَفْسِهِ آثَرَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْجَنَّةِ؛ کسی که دیگران را بر خود مقدم دارد، خداوند بهشت را برای او مهیا خواهد کرد (محمدی ری شهری، ۱۳۷۲: ۹).

تفکر و تعقل

مکتب اسلام، اساس خداشناسی، سعادت، نجات و عاقبت به‌خیری را بر تفکر و تعقل می‌داند. در قرآن کریم، خداوند با "اولوالابصار" و "اولوالالباب" سخن می‌گوید (سوره بقره: ۱۷۹؛ سوره آل عمران: ۷؛ سوره نور: ۴۴). همچنین قرآن کریم در مقام بیان مهم‌ترین عامل بدبختی دوزخیان می‌فرماید: وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ (سوره ملک: ۱۰). دوزخیان می‌گویند: اگر ما گوش شنوا داشتیم و عقل خود را به کار می‌گرفتیم، هرگز از دوزخیان نبودیم. بنابراین، بی‌فکری و کم‌خردی، عامل سقوط انسان به مقام و درجه حیوانیت و حتی پست‌تر از آن خواهد شد (سوره اعراف: ۷۹). در حالی که نور تفکر و تعقل می‌تواند او را از ظلمت گناهان رهایی بخشد و به سرمنزل خیرات و کمالات برساند (مجلسی، ۱۳۶۲، ج ۹۲: ۱).

رضا و تسلیم در برابر پروردگار

باید گفت مقام رضا، بالاتر از مقام صبر است؛ زیرا صبر با ناخشنودی نیز سازگار است. انسان در برابر حوادث و نامایمات دندان روی جگر می گذارد و صبر می کند، هر چند آن حادثه برایش تلخ است. اما کسی که به مقام رضا رسیده، دشواری برای او معنا ندارد تا بر آن صبر کند، بلکه همه چیز برایش شیرین است و از هر چه پیش آید خشنود خواهد بود (مصباح یزدی، ۱۳۸۰: ۴۳۷). چنانکه حضرت زینب علیها السلام پس از مصیبت های فراوان فرمود: ما رأیتُ الاَّ جَمِیلاً؛ من جز خوبی و زیبایی چیزی ندیدم.

باید گفت رضا به قضای الهی، برترین و شریف ترین مقام و منازل مَقربان الهی است. کسی که از این در وارد شود، به بهشت می رسد. از این رو، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره تأثیر مقام رضا در عاقبت به خیری انسان در روایتی می فرماید: در روز قیامت، خداوند بال هایی به طایفه ای از امت من می دهد که با آنها از قبرهایشان به سوی بهشت پرواز و به دلخواه از نعمت های بهشتی استفاده می کنند. فرشتگان از آنان می پرسند: آیا موقف حساب را دیدید؟ می گویند: از ما حسابی نخواستند. می پرسند: آیا از پل صراط گذشتید؟ می گویند: ما صراطی ندیدیم، می پرسند: آیا جهنم را دیدید؟ گویند: ما جهنمی ندیدیم، فرشتگان دوباره از آنان می پرسند: از امت چه کسی هستید؟ می گویند: از امت محمد صلی الله علیه و آله، فرشتگان آنها را قسم می دهند که بگویند شما در دنیا چه می کردید، پاسخ می دهند: دو خصلت در ما بود که خداوند به پاس آن دو خصلت و با رحمت خود ما را به این مرتبه رسانید. در خلوتگاه ها از گناه شرم داشتیم و به آنچه خداوند برای ما قسمت کرده بود راضی بودیم (مجلسی، ۱۳۶۲، ج ۱۰۳: ۲۵).

حمد و شکر خداوند

خداوند در قرآن کریم می فرماید: فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ؛ پس نعمت های خدا را به یاد آورده، شکر گزار باشید تا رستگار شوید (سوره اعراف: ۶۹). شکر واقعی یکی از عوامل رستگاری و عاقبت به خیری است؛ زیرا شکر کننده واقعی، بر اساس فطرت خویش در برابر بخشنده نعمت، فروتن است؛ او را می شناسد، فرمانش را به جان و دل می پذیرد و از گناه و نافرمانی او می پرهیزد (بحار الانوار، ج ۷۱: ۴۰) و برای رسیدن به عاقبت به خیری گام برمی دارد.

به دیگر سخن، سپاس پروردگار، راه پیمودن برزخ به قیامت را هموار می سازد؛ زیرا انسان شاکر، حق تعالی را ولی خود و دیگر آفریده ها می داند و در همه امور، در مسیر هدایت و ولایت او گام بر می دارد (حسینی، ۱۳۸۴).

محبت به اهل بیت (ع)

بر اساس آیه های قرآن، پیامبر از امت خود می خواهد که به اهل بیت علیه السلام عشق بورزند. در واقع، پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله هیچ گونه امتیازی برای خانواده خویش قرار نداد، بلکه ایشان با این دستور که برگرفته از وحی الهی بود، سعادت و خوشبختی امت را جست و جو می کرد؛ زیرا محبت، زمینه ساز الگوگیری است. تا ما کسی را دوست نداشته باشیم، هرگز رفتار او را به کار نخواهیم بست. از این رو، محبت به اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله و در پی آن عمل به فرمان آنان، سبب عاقبت به خیری خواهد شد (حسینی، ۱۳۸۴).

امام صادق (ع) در نامه به شخصی فرمودند: هر کس را دیدی که نام ما را ذکر می کند یا علاقه به ما دارد، او را احترام کن، چه آنکه راست بگوید در اعتقاد خود یا دروغگو باشد. تو طبق نیت خود پاداش می ببری و او نیز گناه دروغ خود را خواهد داشت (بحارالانوار، ۱۳۶۲، ج ۷۴: ۳۰۳). در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می خوانیم: محبت و علاقه به من و اهل بیت من، در هفت جای هولناک کارساز و نجات بخش است: هنگام مرگ، در قبر، هنگام زنده شدن مردگان در قیامت، زمانی که نامه عمل هر شخصی را به دستش دهند، هنگام حسابرسی، هنگام سنجش اعمال، هنگام عبور از صراط (بحارالانوار، ۱۳۶۲، ج ۷: ۲۴۸). بنابراین، یکی از مهم ترین عوامل رسیدن به عاقبت به خیری، محبت معصومان علیهم السلام است. در برخی روایت ها آمده است: لِكُلِّ شَيْءٍ جَوَازٌ وَ جَوَازُ الصِّرَاطِ حُبُّ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ؛ برای هر چیزی اجازه عبور لازم است و جواز عبور از صراط در قیامت، محبت و اطاعت امیرالمؤمنین علیه السلام است (بحارالانوار، ۱۳۶۲، ج ۲: ۳۹).

خواندن دعا و نماز شب

یکی از مهمترین اسباب حسن عاقبت، دعا کردن است. دعا ساده ترین و در عین حال مؤثرترین راه برای عاقبت بخیری است. دعاهای بسیاری از ائمه معصومین علیهم السلام نقل شده

که در آنها طلب ختم به خیر شدن عمر و عمل انسان شده است (عابدی و صفوی، ۱۳۹۲). در بعضی از روایات آمده است که امواج بلاها را با دعا دفع کنید (حر عاملی، ۱۴۰۳ ق: ۱۵). بنابراین هنگام هجوم عوامل سوء عاقبت می‌توان با دعا از آنها جلوگیری نمود. همچنین نقل شده است که هر کس اهل تهجد بوده و پایان عمرش با نماز شب باشد بهشت برای اوست (اعیان الشیعه، ج ۱: ۳۰۵).

خدمت به مردم

درباره خدمت به دیگران و رسیدگی به امور آنها، نمونه‌های فراوانی وجود دارد که نشان دهنده نقش این خصلت در ایجاد درجه‌هایی از عاقبت به خیری برای انسان است. از آیت الله بروجردی رحمه الله، چنین نقل شده است: در ایام اقامت در بروجرد، شبی در خواب دیدم به خانه‌ای وارد شدم. گفتند رسول الله صلی الله علیه و آله آنجا تشریف دارند. وارد شدم و به حاضران سلام کردم در آخر مجلس که جا بود نشستم. دیدم حضرت رسول صلی الله علیه و آله در صدر مجلس نشسته و بزرگان سلسله‌علماء و زهاد در کنار ایشان به ترتیب نشسته‌اند. مقدم بر همه و نزدیک‌تر از همه به رسول اکرم صلی الله علیه و آله سید جواد نشسته بود. به فکر فرو رفتم که در میان آنها کسانی هستند که از آقای سید جواد هم عالم‌تر و هم زاهدترند، چرا سید جواد از همه آنها به رسول خدا (ص) نزدیک‌تر است؟ در این فکر بودم که رسول الله صلی الله علیه و آله با عبارتی به این مضمون فرمودند: سید جواد در رسیدگی به کار مردم و جواب مثبت دادن به نیازمندان از همه کوشاتر بود (محمدی اشتهاردی، ۱۳۷۳: ۱۰۷).

اهمیت خدمت به مردم در حسن عاقبت تا جایی است که نسبت به کافران نیز مؤثر است و برای آنها نیز درجه‌هایی از عاقبت به خیری را به همراه دارد. چنان که به نقل از علی بن یقظین؛ امام موسی بن جعفر علیه السلام فرمودند: در بنی اسرائیل، مرد باایمانی بود که همسایه‌ای کافر داشت، ولی نسبت به همسایگان خود، به نیکی رفتار می‌کرد و یار و یاورشان بود. تا اینکه آن مرد کافر از دنیا رفت. خداوند برای آن کافر، خانه‌ای از نوعی گل بنا کرد تا آن خانه مانع از حرارت آتش جهنم گردد. به آن کافر گفته شد: این دوری از آتش، به خاطر توجه تو نسبت به همسایه مؤمن خود است (بحارالانوار، ج ۳: ۳۸۸ و ۳۸۲).

تواضع و دوری از غرور

یکی از اسباب و عوامل عاقبت بخیری تواضع و دوری از غرور است (عابدی و صفوی، ۱۳۹۲:

۷۵).

حسن خلق

حسن خلق و خوش اخلاقی نیز یکی از اسباب و عوامل عاقبت بخیری است (قمی، ۱۳۷۴، ج ۱: ۹). از پیامبر اکرم (ص) نقل شده است که هنگامی که می‌خواست مشرکی را به دلیل ایمان نیاوردن مجازات کند، ناگاه جبرئیل نازل شد و گفت: یا رسول الله؛ خدایت سلام می‌رساند و می‌فرماید، این شخص را نکش؛ زیرا مردی خوش خلق، بردبار و باگذشت است. مرد مشرک گفت: آیا جبرئیل از سوی پروردگارت این گونه خبر آورده؟ پیامبر فرمود: آری. گفت: به خدا قسم من چنین بودم. اکنون می‌گویم اشهدان لا اله الا الله و انک رسول الله. پیامبر فرمود: این فرد از کسانی است که خوش خلقی، حلم و بخشش او را به سوی بهشت کشاند (شیخ صدوق، ۱۳۶۲: ۱۰۵).

شهادت طلبی

بطور کلی می‌توان گفت شهادت نشانه واضح حسن عاقبت است و هر شهیدی عاقبت بخیر شده است. بسیار بوده و هستند کسانی که در آرزوی خوشبختی و عاقبت به خیری، همواره شهادت را از خداوند خواسته اند. آنان این امید را در سر داشته‌اند که به مرگ عادی از این دنیا نروند، بلکه به عنوان یک شهید، پای در سرای آخرت نهند. باید گفت این امید و آرزو، دور از واقعیت نیست و برگرفته از آیه ها و روایت هاست؛ زیرا از آیه ها و روایت‌های گوناگون چنین برمی‌آید که یکی از برجسته ترین مصداق های عاقبت به خیری، شهادت در راه خداست (حسینی، ۱۳۸۴). در این قسمت به چند نمونه از این آیه ها و روایت ها اشاره می‌کنیم:

خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: **وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ أحياءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ** (سوره آل عمران: ۱۶۹) هرگز گمان مبر کسانی که در راه خدا کشته شدند مردگانند، بلکه آنان زنده‌اند و نزد پروردگارش روزی داده می‌شوند. همچنین پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله فرمودند: هنگامی که شهید بر اثر سرنیزه و ضربه از مرکب فرو می

غلند، هنوز به زمین نرسیده حق تعالی حورالعین را نزد او می فرستد تا او را به کرامت های پروردگار بشارت و نوید دهند. هنگامی که شهید روی زمین قرار می گیرد، زمین می گوید: آفرین به روح پاکیزه ای که از بدن پاکیزه بیرون آمده. نوید بر تو، همانا برای توست نعمت هایی که هیچ چشمی ندیده و هیچ گوش نشنیده و بر قلب هیچ انسانی خطور نکرده است (مجلسی، ۱۳۶۲، ج ۹۷: ۱۲). امیرالمؤمنین علی (ع) نیز در هنگام شهادت فرمودند: سوگند به پروردگار کعبه که رستگار شدم.

بنابراین بطور کلی و بر اساس مطالب ارائه شده، برخی از مهم ترین عوامل حسن عاقبت عبارتند از: "ایمان به خداوند"، "ولایت مداری و دفاع از حریم ولایت"، "محبت به اهل بیت (ع)", "تقوا و اخلاص"، "رضا و تسلیم در برابر پروردگار"، "خواندن نماز شب و دعا"، "حمد و شکر خداوند"، "حسن خلق"، "تواضع و دوری از غرور"، "ایثار"، "تفکر و تعقل"، "خدمت به مردم" و "شهادت طلبی".

ب) عوامل عاقبت بخیری در زندگی پربرت شهید سلیمانی

در این قسمت ضمن در نظر داشتن عوامل احصاء شده در زمینه عاقبت بخیری؛ با بررسی مستندات و تحلیل محتوای آثار مکتوب و شفاهی منتشر شده از زندگی شهید قاسم سلیمانی، نقش پررنگ این عوامل در بخش های مختلف زندگی فردی و سازمانی ایشان مرور گردیده است. جدول شماره (۱) این عوامل را به همراه منابع آنها نشان می دهد.

جدول ۱: خصوصیات بارز و عوامل حسن عاقبت در زندگی شهید سلیمانی

ویژگی بارز	متن توصیف	منبع یا راوی	ردیف
شجاعت تفکر و منطق	حاج قاسم از دفاع مقدس تا پایان عمر با شجاعت به دل خطر میرفت؛ اما در عین حال با تدبیر و فکر و منطق عمل می کرد و نه تنها در میدان نظامی بلکه در میدان سیاست هم، شجاعت و تدبیر توأمان داشت و سخنانش قانع کننده، منطقی و تأثیرگذار بود.	بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) (۱۳۹۸/۱۰/۱۸)	۱

ولایت مداری	شهید بزرگوار در یکی از سخنرانی‌های خود که در یادواره شهدای مدافع حرم ایراد می‌کرد، در خصوص موضوع «عاقبت به خیری» فرمودند: والله والله والله از مهمترین شئون عاقبت به خیری، رابطه قلبی و دلی و حقیقی ما با این حکیمی است که امروز سکان انقلاب را به دست دارد. در قیامت خواهیم دید، مهمترین محور محاسبه این است.	سخنرانی شهید حاج قاسم سلیمانی	۲
ایمان و تقوا	شهادت می‌دهم که قیامت حق است. قرآن حق است. بهشت و جهنم حق است. سؤال و جواب حق است. معاد، عدل، امامت، نبوت حق است.	وصیت‌نامه شهید حاج قاسم سلیمانی	۳
ایثار و شهادت طلبی	برادر بسیار عزیزمان آقای سلیمانی بارها، بارها، بارها جان خودشان را در معرض تهاجم دشمن قرار داده‌اند؛ در راه خدا؛ برای خدا و مخلصاً لله و مجاهدت کرده‌اند. ان شاءالله خدای متعال زندگی ایشان را با سعادت و عاقبت ایشان را با شهادت قرار بدهد.	بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) (۱۳۹۷/۱۲/۱۹)	۴
تفکر و تعقل	اگر بخواهیم خلاصه بگوییم سردار سلیمانی چه ویژگی‌هایی داشت که برای ما صاحب مکتب و درس شد، همان‌گونه که اشاره کردم، جامعیت برآمده از عقلانیت مهم‌ترین ویژگی ایشان بود و این همان پایه‌های «مکتب حاج قاسم» است.	علیرضا پناهیان (گفتگو با پایگاه اطلاع‌رسانی KHAMENEI.IR)	۵
ایمان، رضا و تسلیم در برابر پروردگار	شهید بزرگوار در دست‌خط به جا مانده از خود می‌نویسد: خداوندا مرا بپذیر، خداوندا عاشق دیدارتم، همان دیداری که موسی را ناتوان از ایستادن و نفس کشیدن نمود، خداوندا مرا پاکیزه بپذیر.	دست‌خط به جا مانده از شهید قاسم سلیمانی	۶
حمد و شکر خدا، خواندن نماز شب و دعا	دفتر حفظ و نشر آثار شهید سپهبد سلیمانی لوحی از ایشان را با عنوان "وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ" منتشر کرده و نوشت: در ماه مبارک رمضان، هر شب دو ساعت قبل از اذان صبح بیدار می‌شدند و نافله و قرآن و دعای سحر را می‌خواندند و به سجده طولانی می‌رفتند و استغفار می‌کردند.	دفتر حفظ و نشر آثار شهید سپهبد سلیمانی	۷
تواضع و اخلاص	در جلسه‌های رسمی با مسئولان مختلف، او به گونه‌ای در حاشیه و دور از چشم می‌نشست که باید می‌گشتید تا او را پیدا می‌کردید و می‌دیدید.	بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) (۱۳۹۸/۱۰/۱۸)	۸

<p>خدمت به مردم اخلاص و تقوا</p>	<p>می بینید مردم چه کار دارند می کنند برای حاج قاسم؛ این برای شما تسلی است ... بدانید که مردم قدر پدر شما را دانستند و این ناشی از اخلاص است؛ این اخلاص است. اگر اخلاص نباشد، این جور دل‌های مردم متوجه نمی شود؛ دل‌ها دست خدا است؛ این که دل‌ها این جور همه متوجه می شوند، نشان‌دهنده این است که یک اخلاص بزرگی در آن مرد وجود داشت.</p>	<p>بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در منزل شهید سلیمانی (۱۳۹۸/۱۰/۱۳)</p>	<p>۹</p>
<p>ولایت مداری، حمد و شکر خداوند</p>	<p>شهید بزرگوار در ۲۲ بهمن ۱۳۹۶ در اجتماع با شکوه مردم کرمان در مراسم یوم‌الله ۲۲ بهمن فرمودند: همه ما باید خداوند را شاکر باشیم که ما را پیرو مکتب و مذهبی قرار داد که نجات‌بخش بشریت بوده و خواهد بود و نیز شکر می‌گوییم که ما را از دو رهبر از سلاله پیامبر اکرم (ص)، بهره‌مند کرد. باید خدا را شکر کنیم که ما را در همه ناملازمات و سختی‌ها از ملتی صبور، پایدار و ارزشمند بهره‌مند کرد و شکر از بابت وجود ایثارگران و خانواده‌های این عزیزان که بهترین‌های خود را تقدیم اسلام و انقلاب کردند.</p>	<p>سخنرانی شهید قاسم سلیمانی</p>	<p>۱۰</p>
<p>تواضع، حسن خلق</p>	<p>سردار شهید حاج قاسم سلیمانی، شهرت گریز و مستضعف نواز بود</p>	<p>مسئول حوزه نمایندگی ولی فقیه در سپاه ثارالله استان کرمان</p>	<p>۱۱</p>
<p>ولایت-مداری و دفاع از ولایت</p>	<p>بدانید به دور از هرگونه اختلاف برای نجات اسلام، خیمه ولایت را رها نکنید. خیمه، خیمه رسول الله است. اساس دشمنی جهان با جمهوری اسلامی، آتش زدن و ویران کردن این خیمه است. دور آن بچرخید.</p>	<p>وصیت‌نامه شهید حاج قاسم سلیمانی</p>	<p>۱۲</p>
<p>تواضع، تقوا</p>	<p>با بیش از سی و چهار پنج سال آشنایی که بعضی زمان‌ها خیلی نزدیک به ایشان بودم، شهادت می‌دهم حاج قاسم مجاهدت می‌کرد برای گمنامی. نه اینکه تلاش نمی‌کرد که خودش را نشان دهد مجاهدت می‌کرد برای گمنامی. اخلاص حاج قاسم به این معنی که در حرکات و سکنات و صحنه‌های زندگی‌اش اصلاً خودش را نمی‌دید که خیلی کار سختی است. اصلاً به دنبال معرفی خودش نبود. همیشه به دنبال این بود که خدا را نشان بدهد.</p>	<p>حجت‌الاسلام و المسلمین عبدالله حاجی صادقی</p>	<p>۱۳</p>

شهادت طلبی	در تمامی جلسات خصوصی و عمومی آنچه که زیانزد بود، عشق به شهادت در ایشان بود و بعد از شهادت "احمد کاظمی" دل و همه وجود ایشان به سمت شهادت رفت.	فرمانده سپاه ثارالله استان کرمان	۱۴
شهادت طلبی	من در تشییع جنازه شهید طهرانی مقدم در حسینیه ثارالله که حضرت آقا تشریف آوردند تا برای شهید نماز بخوانند، لحظه‌ای احساس کردم که حاج قاسم می‌خواهد جان بدهد، به یکی از سرداران و همراهان عرض کردم که مواظب حاج قاسم باشید که کنار بدن شهید طهرانی مقدم جان ندهد.	حجت الاسلام و المسلمین عبدالله حاجی صادقی	۱۵
تقوا شهادت طلبی	خدایا وحشت همه وجودم را فرا گرفته است. من قادر به مهار نفس خود نیستم، رسوایم نکن. مرا به حرمت کسانی که حرمتشان را بر خودت واجب کرده ای، قبل از شکستن حریمی که حرم آنها را خدشه دار می‌کند، مرا به قافله‌ای که به سویت آمدند، متصل کن.	وصیت‌نامه شهید حاج قاسم سلیمانی	۱۶
حسن خلق	همه مردم را دوست می‌داشت و هر چند در زندگی خط قرمزهایی داشت اما سعی می‌کرد به همه احترام کند و لبخند خود را به هرکس که در مقابلش قرار می‌گرفت، هدیه کند.	عبدالمجید طالب تاش (رئیس پژوهشکده قرآن و عترت دانشگاه آزاد اسلامی)	۱۷
تواضع، حسن خلق	حاج قاسم یک‌تکه کلامی داشت که می‌گفت «دست شما را می‌بوسم» من به ایشان گفتم «بعضی از افراد شایستگی این را ندارند که شما این جمله را به ایشان بگویید» گفت «برای مردم دست هر کسی را می‌بوسم» و می‌گفت «اگر دست‌بوسی من سبب شود که مسئولین به این مردم خدمت کنند باکی از این کار ندارم»	حجت الاسلام و المسلمین عبدالله حاجی صادقی	۱۸
شهادت طلبی	سه چهارماه قبل از شهادتش روی میز یادداشتی نوشته بود "ان شاء الله خداوند شهادتم را به دست بدترین دشمنان دین نصیب کند"	احمد کریمخانی (معاون سیاسی نیروی قدس سپاه)	۱۹
محبت به اهل بیت (ع)	بی جهت و بی تلاش بهشت به کسی نمی‌دهند، از ویژگی‌های مهم شهید سلیمانی عشق به امام حسین (ع) بود طوری که قرائت زیارت عاشورای روزانه ایشان ترک نمی‌شد.	حجت الاسلام عبدی (مسئول نمایندگی ولی فقیه در سپاه استان مرکزی)	۲۰

بررسی جدول فوق و مقایسه آن با عوامل احصاء شده در بخش قبلی نشان دهنده نقش پررنگ و تاثیر عوامل ارائه شده، در حسن عاقبت و پایان خوش و پربركت زندگی شهید سلیمانی دارد که می تواند شاخص و الگویی مناسب برای زندگی فردی و کاری مدیران، فرماندهان و عاقبت اندیشان محسوب شود.

نتیجه گیری و پیشنهادها

قرآن کریم فراوان سفارش نموده که عاقبت و سرانجام ملت های گذشته را بنگرید. عاقبت بخیرشدگان و آنان که گرفتار سوء عاقبت گردیدند مایه عبرت و توجه برای همه مردم است. حضرت امام خمینی (ره) عاقبت بخیرشدن را مهمترین دغدغه انسان دانسته و دعای برای آن را بهترین دعا می داند (عابدی و صفوی، ۱۳۹۲). سرانجام نافرجام برخی از عالمان و زاهدان که ایام طولانی از عمر خویش را در مسیر درست گام برداشته اند، تاکید بر ضرورت توجه به این موضوع در تمامی لحظات زندگی است.

در مطالعه تمامی تاریخ، از آفرینش انسان تا دوران صدر اسلام و از آن زمان تا انقلاب اسلامی ایران، به سرگذشت کسانی مانند ابلیس، بلعم باعورا، قارون، سامری، برصیصای عابد، زبیر بن عوام خوارج نهروان و بسیاری از عابدان مشتاق، عالمان حقیقی و مستجاب الدعوة، مجاهدان شجاع و فداکار و ایثارگرانی برخورد می کنیم که پس از عمری عبادت، معنویت، تلاش و مجاهدت، سرانجام در دام نفس اماره و شیطان افتاده و از اوج سعادت، به حضيض شقاوت سرنگون و از قله فضائل انسانی، به دره ی رذائل سقوط کرده و از آسمان عزت و از اعلی علین به اسفل السافلین و تا عمیق ترین گودال های دوزخ فرو رفته اند. کسانی که در اثر پیروی از هوای نفس، طغیان شهوت و غضب، یا به سبب و جهل و ناآگاهی، پول پرستی حجاب و مقام، رشک و حسادت، بی رحمی و قساوت، خبث مولد و لقمه حرام، محیط فاسد و دوستان ناباب و ... مایه عبرت همه خلایق شدند و اینها نمونه هایی از همه تاریخند و الا در هر دورانی و عصری این افراد، نمونه هایی فراوان دارند (ابوترابی، ۱۳۹۵).

حسن عاقبت و عاقبت بخیری مستلزم اسباب و عوامل متنوعی است. حسینی (۱۳۹۵) در کتابی با عنوان "عاقبت به خیری" عوامل فردی عاقبت بخیری را شامل موارد ذیل می داند: ایمان واقعی، محبت به اهل بیت علیهم السلام، صبر، رضا و تسلیم، بندگی و عبادت در جوانی، هدایا و خیرات

پس از مرگ، شهادت در راه خدا، توبه، بردباری و گذشت، سپاس گزاری، احسان و نیکو کاری، اینار، حق پذیری و عناد نداشتن، خدمت به مردم، احسان به پدر و مادر، تعلیم و هدایت، تفکر و تعقل و انفاق. عابدی و صفوی (۱۳۹۲) نیز در کتابی با همین عنوان، اسباب عاقبت بخیری را بدین شرح معرفی نموده اند: ایمان، دفاع از ولایت، تقوی، صبر، باور داشتن به توحید افعالی، شکر نعمت و دوری از کفران نعمت، تبعیت محض از شرع، کشته شدن در راه خداوند، انگشتر عقیق قرمز، نماز شب، زیاد گفتن ذکر، صلوات زیاد فرستادن، حمد و شکر الهی، استرجاع، نیکی به پدر و مادر، حسن خلق، توکل داشتن به خدای متعال، خوش بینی به علما و بزرگان، تبعیت از امام و ولایت، پرده پوشی عیوب مردم، احترام به استاد و بزرگان، تواضع و دوری از غرور، فریب دنیا نخوردن.

علاوه بر این با بررسی سبک زندگی عاقبت بخیرشدگان و مرور اسناد دینی و روایی این حوزه نیز می توان به اسباب و عوامل عاقبت بخیری پی برد و آنها را بکار بست. از این رو تحقیق حاضر تلاش نموده مهمترین ویژگی ها و خصائص بارز زندگی پربرکت شهید بزرگوار حاج قاسم سلیمانی (که پایان زندگی پربرکتش ختم به شهادت و عاقبت بخیری بوده است) را احصاء و با کمک مستندات دینی و روایی این ویژگی ها را تشریح و تبیین نماید تا الگو و شاخص هایی برای حسن عاقبت مدیران و فرماندهان تراز انقلاب اسلامی معرفی نماید.

در خصوص عاقبت بخیری این شهید بزرگوار نشانه های فراوانی قابل ذکر است. علاوه بر موارد ذکر شده، نحوه شهادت و استقبال بی نظیر مردم ایران و سایر کشورها در مراسم تشییع ایشان را می توان گواهی محکم بر این مدعا و به نوعی اعلام پابندی مردم به «مکتب شهید سلیمانی» دانست. بررسی زوایای دیگر سبک زندگی این شهید بزرگوار در کنار مرور جامع اسناد، خاطرات، فیلم ها، مصاحبه ها و عملکرد مدیریتی و فرماندهی ایشان می تواند بستری مناسب برای محققان آتی در زمینه توسعه تحقیق حاضر محسوب شود. ضمن آنکه با توجه به شواهد ذکر شده، کاربست و تاکید بر عوامل احصاء شده پژوهش حاضر در زندگی فردی و کاری می تواند موجبات عاقبت بخیری و سرانجام نیک همه ما محسوب شود ان شاء الله.

منابع فارسی

قرآن کریم.

- ابوترابی، میرزاحسن (۱۳۹۵)، اسرار حسن عاقبت و سوء عاقبت: بررسی علل و عوامل حسن و سوء عاقبت به همراه داستانهایی از آغاز آفرینش تاکنون، قم: انتشارات اسوه.
- اکبری، محمود (۱۳۸۹)، مشیت الهی در سبب سازی و سبب سوزی، قم: انتشارات فقیان، جلد اول.
- حر عاملی، محمدبن حسن (۱۴۰۳ ق)، وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، بیروت، داراحیاء التراث العربی.
- حسینی، سید حسین (۱۳۸۴)، عاقبت به خیری، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما.
- دهقانی پوده، حسین و پاشایی هولاسو، امین (۱۳۹۹)، تدوین الگوی فرماندهی شهید قاسم سلیمانی، نشریه علمی مدیریت اسلامی، سال ۲۸، شماره ۲، صص ۱۳-۳۷.
- زارعی، سعادت‌الله (۱۳۹۸)، کنکاشی مقدماتی در مکتب سلیمانی، فصلنامه مطالعات راهبردی جهان اسلام، سال بیستم، شماره ۳، صص ۵-۲۵.
- شیخ صدوق (۱۳۶۲)، امالی، انتشارات کتاب خانه اسلامی.
- شیخ صدوق (۱۴۱۶ ه ق)، کتاب الخصال، تهران: مؤسسه نشر اسلامی، چاپ پنجم.
- عابدی، احمد و صفوی، سید یحیی (۱۳۹۲)، عاقبت به خیری، بررسی اسباب حسن عاقبت و سوء عاقبت، تهران: انتشارات ناجی نشر.
- قمی، شیخ عباس (۱۳۷۴)، سفینه البحار، انتشارات آستان قدس رضوی.
- کاظم پور مقدمی، محمد (۱۳۹۰)، رستگاران، سرگذشت عبرت انگیز کسانی که عاقبت بخیر شدند، چاپ دوم، قم: انتشارات همای غدیر.
- مجلسی، محمد باقر (۱۳۶۲)، بحارالانوار، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- محمدظاهری، محمد (۱۳۹۹)، ارائه الگوی مدیریتی در تراز انقلاب برای مدیران عالی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر سبک مدیریتی شهید سپهد قاسم سلیمانی، نشریه علمی مدیریت اسلامی، سال ۲۸، شماره ۱، صص ۲۱-۴۶.
- محمدی اشتیاردی، محمد (۱۳۷۳) داستان دوستان، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ پنجم.
- محمدی ری شهری، محمد (۱۳۷۲)، میزان الحکمه، تهران: مکتب الاعلام الاسلامی، جلد اول، چاپ چهارم.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۰)، ره توشه، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه الله، چاپ سوم، جلد دوم.
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۲)، مقدمه ای بر جهان بینی اسلامی، چاپ پنجم، تهران: انتشارات صدرا.
- هفته نامه پرتو، دوم اسفندماه ۱۳۸۵، ص ۱۲.

International Conference on The Second Phase of the Islamic Revolution : دومین همایش بین المللی گام دوم انقلاب اسلامی :

The School of **Martyr Soleimani** ;

مکتب شهید سلیمانی

A Model for Training Jihadi Civilization-Making Managers

الگوی تربیت مدیران جهادی تمدن ساز

موحدی نژاد، محمد (۱۳۸۵)، برگ هایی از خاطرات حجة الاسلام و المسلمین قرآتی، قم: نشر روح، چاپ اول، جلد ۲.

منابع انگلیسی

- Frith, H. and Gleeson, K (2004), Clothing and Embodiment: Men Managing Body Image and Appearance, *Psychology of Men & Masculinity*, 5 (1), p. 40.
- Given, L.M. (2008). *The Sage encyclopedia of qualitative research methods*, Thousand Oaks, CA, US: SAGE Publications.
- Mills, A, J., Durepos, G. and Wiebe, E. (2010). *Encyclopedia of case study research*, Thousand Oaks, CA, US: SAGE Publications.

